

Карнялюк Д. (г. Брэст, БрДТУ)

НЕКАТОРЫЯ ПЫТАННІ ЁТВАРЭННЯ, СТРУКТУРЫ І РАЗВІЦЦА ТЭРМІНАСІСТЭМЫ ВОДАГАСПАДАРЧАГА ЦЫКЛА

Беларуская навуковая тэрміналогія ё сваім развіцці прайшла некалькі этапаў. У розныя гады XX стагоддзя яна перапрацоўвалася, пашыралася і абагульнялася. Узгадваюцца розныя прычыны развіцця навуковай тэрміналогіі.

Па перакананні В.К. Шчэрбіна, «неадкладныя праблемы адраджэння беларускай мовы, пашырэння сферы яе ўжытку сярод насельніцтва рэспублікі паставілі на парадак дня ё ліку ішых пытанне аб паскоранай распрацоўцы навуковай тэрміналогіі, якая з'яўляецца на сённяшні дзень адной з найбольш занябальных галін мовазнаўства» [1, с. 65].

Лічыцца, што беларуская навуковая тэрміналогія прайшла 4 этапы: 1–2 этапы – працэс натуральнага складвання тэрмінаў; 3–4 этапы – працэс упарадкавання тэрміналогіі.

Грунтоўны ўклад у вывучэнне беларускай тэрміналогіі – агляд этапаў фарміравання спецыяльнай лексікі, аналіз структуры беларускай навуковай

тэрміналогіі і заканамернасцяў яе развіцця – унеслі такія навукоўцы, як Л.А. Антанюк, В.А. Ляшчынская, А.Я. Баханькоў і інш. Аднак трэба адзначыць, што навука і тэхніка развіваюцца вельмі хутка, а таму мы назіраем развіццё тэрміналагічнай лексікі, што патрабуе яе далейшага вывучэння і складання тэрміналагічных слоўнікаў на беларускай мове па розных галінах навукі.

Тэрмін – гэта «слова (або словазлучэнне), якое абазначае спецыяльнае паняцце са сферы навукі, культуры, вытворчасці і заключае ў сабе дакладнае лагічнае азначэнне (дэфініцыю) гэтага паняцця» [2, с. 407]. Тэрміналагічная лексіка паводле паходжання неаднародная. Яна складаецца з уласных і іншамовных слоў; са спалучэнняў уласных і іншамовных сродкаў; са старых і новых слоў; з агульнапрынятых і вузкаспецыяльных лексем.

Разгледзім тэрміналогію водагаспадарчага цыкла паводле паходжання і ўтварэння.

Большасць тэрмінаў названай сістэмы ўласнабеларускія паводле паходжання: *плаціна, хуткасць патоку, насычэнне вады, сістэма падачы вады, ачышчальныя збудаванні, узровень вады* і інш. Гэта звязана, відаць, з тым, што ў агульнаўжывальнай лексіцы беларускай мовы было дастаткова слоў, якія змаглі абазначыць навуковае паняцце ці з'яву ў сферы воднай гаспадаркі. Тэрмінамі сталі некаторыя агульнаўжывальныя словы (*вада, паток*). Як заўважае мовазнаўца Л.А. Антанюк, «большасць агульнаўжывальных слоў сустракаецца ў складзе састаўных тэрмінаў» [3, с. 154]. Напрыклад, у водагаспадарчым цыкле можна сустрэць такія тэрміны, як *шпунтавая загараджа, воданаторная вежа, гідрапнеўматычны бак, мантажны люк* і інш.

Сярод тэрмінаў водагаспадарчага цыкла вылучаюцца і іншамовныя па паходжанні. Запозычаная лексіка ў вялікай колькасці папоўніла слоўнікавы склад беларускай мовы ў 20–30 гг. XX ст., паколькі адчуваўся «недахоп кніжнай лексікі – як вынік аднабаковага яе развіцця ў папярэднія перыяды» [2, с. 155].

З грэчаскай мовы:

- сэптык (ад гр. *septikos* – гніласны, гнойны) – басейн у каналізацыйнай сетцы для ачысткі сцёкавых вод.
 - Аэрацыя (ад гр. *aer* – паветра) – узбагачэнне вады паветрам праз аэрафільтр.
- З лацінскай мовы:
- акведук (лац. *aqueductus*) – збудаванне ў выглядзе маста для правядзення водаправодных труб праз глыбокі яр, раку, чыгунку.
 - Каналізацыя (лац. *canalis* – труба) – сістэма падзеленых трубаправодаў для выдалення нечыстот.
 - Калектар (п.-лац. *collectors* – збіральнік) – шырокі канал або труба для збору і адводу вадкасці або газаў, якія паступаюць з іншых каналаў або труб.
 - Ірыгацыя (лац. *irrigation* – арашэнне) – штучнае арашэнне палёў пры дапамозе спецыяльных прыстасаванняў.
 - Фільтр (с.-лац. *filtrum* – лямец) – прыстасаванне для ачысткі вадкасцей і газаў ад непатрэбных прымесей.

З французскай мовы:

- помпа (ад фр. *pompe*) – насос для падачы або адкачвання вадкасці, газаў і т.п.
- Рэзервуар (ад фр. *reservoir*) – ёмкасць для вадкасцей і газаў у выглядзе бака, балона, басейна і інш.

З галандскай мовы:

- дамба (ад гал. *Dam*) – штучны насып для затрымання вады пры разліве, у вадасховішчы, для змянення цяжэння ракі і інш.

Зразумела, што запазычаныя словы, трапіўшы ў беларускую мову, часткова падпарадкоўваюцца законам беларускай мовы. Напрыклад, зычныя [ж], [ш], [дж], [р], [ч], [ц] вымаўляюцца цвёрда (*ірыгацыя, рэзервуар*) і інш. Гук [г] фрыкатыўны (*шугазажор, гідроліз*). Назіраем аканне (*калектар*).

Адначым асноўныя спосабы ўтварэння тэрмінаў водагаспадарчага цыкла. Тэрміны хоць і маюць спецыфічныя асаблівасці, аднак «застаюцца элементамі лексічнай сістэмы і ў цэлым падпарадкоўваюцца яе законам. Спосабы ўтварэння новых тэрмінаў тыя ж, што і звычайных слоў» [2, с. 408].

1). Суфіксальны спосаб даволі пашыраны ў тэрмінаўтварэнні. Часцей за ўсё суфіксальным спосабам утвараюцца тэрміны ад асноў уласных і агульных лексем, спрадвечнабеларускіх і іншамовных. У тэрміналогіі водагаспадарчага цыклу пашыраны такія суфіксы, як **-нн-**, **-енн-**(**-энн**) для абазначэння працэсаў. Утвараюцца ад асноў дзеяслова, напрыклад: *насычэнне* – утворана ад дзеяслова *насычаць* пры дапамозе суфікса **-энн**; *размеркаваць* + **нн** = *размеркаванне*; *выпарыць* + **энн** = *выпарэнне*, *асушаваць* + **нн** = *асушванне*, *астуджаць* + **энн** = *астуджэнне*, *праектаваць* + **нн** = *праектаванне*.

Шырока выкарыстоўваюцца іншамовныя ўтваральныя суфіксы **-ізм** (**-ызм**), **-ацы-я**, **-ізацы-я**, **-іцы-я**, **-фікацы-я**, **-аж** (*каналізацыя, ірыгацыя, аэрацыя, мінералізацыя, эксплуатацыя*), якія дабаўляюцца да іншамовных слоў.

2). Сінтаксічны спосаб – спосаб утварэння тэрмінаў шляхам рознага тыпу спалучэнняў – «самы прадуктыўны амаль ва ўсіх галінах навукі і тэхнікі» [3, с. 220]. Найбольшая колькасць тэрмінаў утворана па мадэлі «прыметнік + назоўнік»: *апорная калона, шпунтавая загароджа, артэзіянская свідравіна, водаправодныя лініі, магістральная сетка, ражавыя агалоўкі*.

Пэўная частка ўтворана па мадэлі «назоўнік + назоўнік» або, радзей, «назоўнік + прыназоўнік + назоўнік»: *хуткасць патоку, калянасць вады, дэбіт свідравіны, мутнасць вады, хімія вады, насычэнне вады, надзейнасць энергаабеспячэння, графік водаспажывання*.

Даволі часта сустракаюцца тэрміны водагаспадарчага цыкла, утвораныя па мадэлі «назоўнік + прыметнік + назоўнік»: *рэзервуар чыстай вады, спажывы тэхнічнай вады*.

Сустракаецца мадэль «назоўнік + назоўнік + назоўнік»: *сістэма падачы вады, сістэма размеркавання вады*.

Мадэль «назоўнік + назоўнік + прыметнік + назоўнік» : *сістэма адвядзення бытавых сцёкаў*.

Як правіла, у шматкампанентных тэрмінах апорнае слова – гэта назоўнік.

3) Спосаб аснова-і словаскладанне.

Тэрміны ўтвараюцца ў выніку спалучэння як уласных, так і іншамовных частак: *вадасховішча, гідразлеватар, водапрыёмнік, цеплатэхніка, водаканал*.

Такім чынам, прааналізаваўшы некаторыя пытанні паходжання, развіцця і структуры тэрміналагічнай лексікі водагаспадарчага цыкла, можна зрабіць наступныя вывады:

- большасць спецыяльных лексем названай тэрмінасістэмы – гэта ўласнабеларускія словы;
- большая частка агульнаўжывальных слоў набывае тэрміналагічнае значэнне, асабліва ў складзе састаўных тэрмінаў;
- тэрміналогія воднай гаспадаркі неаднародная па паходжанні;
- развіццё навукі і тэхнікі ў цэлым паслужыла фактарам для ўзбагачэння слоўнікавага складу беларускай мовы – стварэння тэрмінасістэм розных галін навукі.

Літаратура

1. Ляшчынская, В.А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка / В.А. Ляшчынская. – Мінск: «ІВЦ Мінфіна», 2003. – 244 с.
2. Баханькоў, А.Я. Лексікалогія сучаснай беларускай мовы / А.Я. Баханькоў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1994. – 464 с.
3. Антанюк, Л.А. Беларуская навуковая тэрміналогія: фарміраванне, структура, упарадкаванне, канструяванне, функцыяніраванне / Л.А. Антанюк. – Мінск : Навука і тэхніка, 1987. – 240 с.